

Οικονομική κρίση, Σύνταγμα και δημοκρατία

1. Η οικονομική κρίση και τα όρια του Συντάγματος

Η οικονομική κρίση και οι δραματικές συνέπειες που επιφέρει στους περισσότερους τομείς της κοινωνικής και πολιτικής ζωής έχουν θέσει σε δοκιμασία την τήρηση του Συντάγματος, ο σεβασμός του οποίου στη χώρα μας μοιάζει να μην αποτελεί πια προϋπόθεση για την ομαλή λειτουργία των θεσμών. Η διακυβέρνηση του τόπου ασκείται με τη λήψη αποφάσεων που το περιεχόμενό τους προσδιορίζεται προφανώς εκτός των προβλεπόμενων συνταγματικών διαδικασιών για την ακρίβεια έξω από τη χώρα. Ειδικότερα, οι σημαντικότεροι νόμοι όχι μόνο δεν αποτελούν προϊόν διαβούλευσης και αντιπαράθεσης, αλλά εισάγονται προς ψήφιση στην Βουλή υπό τη δαμόκλειο σπάθη της οικονομικοκοινωνικής κατάρρευσης της χώρας, μετουσιώνοντας σε κανόνες τις συμφωνίες που καταρτίστηκαν μεταξύ της κυβέρνησης και των δανειστών¹. Η διοίκηση, απαξιωμένη στο σύνολό της από μια σφοδρή κριτική

¹ Τα παραδείγματα που μοιάζει να απεικονίζουν με τον πιο γλαφυρό τρόπο τη μετάλλαξη της νομοθετικής λειτουργίας είναι αυτά των ν. 3845/2010 και 4046/2012. Με τον πρώτο εγκρίθηκε το Μνημόνιο Ι «Μέτρα στήριξης της ελληνικής οικονομίας από τα κράτη-μέλη της ζώνης του ευρώ και το ΔΝΤ» και εισήχθησαν στην έννομη τάξη, ως προσαρτημένα παραρτήματά του, το «Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής» και το «Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής», δηλαδή δύο από τα τρία μέρη του Μνημονίου Συνεννόησης («Memorandum of Understanding»), που υπογράφηκε στις 3.5.2010 αφενός από τον υπουργό Οικονομικών και το διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, ως εκπροσώπους της Ελληνικής Δημοκρατίας, αφετέρου από τον επίτροπο Οικονομικών και Νομισματικών Υποθέσεων, ως εκπρόσωπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η οποία ενεργούσε για λογαριασμό των κρατών-μελών της. Ο δεύτερος ενέκρινε το Μνημόνιο ΙΙ («Memorandum of Understanding») μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδας, το οποίο αποτελείται από τα εξής επιμέρους μνημόνια: α) Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, β) Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής και γ) Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης, που επισυνάφθηκαν ως παραρτήματα στο νομοθέτημα. Παρ' ότι τα μνημόνια περιέχουν κατά κύριο λόγο *τους στόχους* που οφείλει να εξυπηρετεί η νομοθετική πολιτική της Ελληνικής Δημοκρατίας, σηματοδοτούν με πολύ σαφή τρόπο τη μεταλλαγή που επήλθε στη νομοθετική λειτουργία. Το ελληνικό Κοινοβούλιο αφενός τα υιοθέτησε με συνοπτικές διαδικασίες, που απέκλειαν οποιαδήποτε συμμετοχή των μελών του στη διαμόρφωση του περιεχομένου τους, αφετέρου εισήγαγε με αυτά στην έννομη τάξη *τις βασικές αρχές που επικαθορίζουν το περιεχόμενο όλων των νομοθετημάτων που υιοθετούνται έκτοτε και που οφείλουν να συμμορφώνονται προς τις κατευθύνσεις τους*.

που ασκείται με επικοινωνιακούς όρους, υποχρεώνεται να ενεργεί στο πλαίσιο ενός ραγδαία και συνεχώς μεταβαλλόμενου νομοθετικού πλαισίου, συχνά με όρους σκοπιμότητας και όχι νομιμότητας², ενόσω τα στελέχη της λειτουργούν με το φάσμα της απόλυσής τους, η οποία μάλιστα πραγματοποιείται με διαδικασία που έχει ως πρώτιστο στόχο όχι την αναγκαία ορθολογική αναδιάρθρωση των δημόσιων υπηρεσιών, αλλά την εξοικονόμηση των δημόσιων δαπανών³. Η δικαιοσύνη καλείται να αποφανθεί για ζητήματα που διαθέτουν εξόχως πολιτικό χαρακτήρα⁴, όντας παράλληλα αντιμέτωπη με την επίκληση του υπέρτατου δημόσιου συμφέροντος της διάσωσης της χώρας, συμφέροντος που προβάλλει ικανό να κάμψει την προστασία όλων των συνταγματικών δικαιωμάτων. Έτσι, η νομολογία των δυο τελευταίων ετών δεν

² Ενδεικτικά, την περασμένη άνοιξη δημοσιοποιήθηκαν από την αστυνομία οι φωτογραφίες και τα προσωπικά στοιχεία εκδιδόμενων γυναικών που είχαν συλληφθεί και βρέθηκαν οροθετικές. Η δημοσιοποίηση αυτή έγινε χωρίς την άδεια της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα και κατά προφανή υπέρβαση των ορισμών του ν. 2472/97, που επιτρέπει την άρση του απορρήτου αποκλειστικά και μόνο για την επιβεβαίωση της διάπραξης εγκλημάτων. Η ανάγκη να δειχθεί η αποφασιστικότητα και η αποτελεσματικότητα της διοίκησης έκαμψε τη νομιμότητα, με δραματικές συνέπειες για το πρόσωπο των συλληφθεισών γυναικών.

³ Έτσι, η «υποπαράγραφος» Ζ 2 του μόνου άρθρου του ν. 4093/12 προβλέπει τη θέση σε διαθεσιμότητα (sic) των μόνιμων υπαλλήλων του Δημοσίου, των ανεξάρτητων αρχών, των ΝΠΔΔ και ΟΤΑ πρώτου και δεύτερου βαθμού οι θέσεις των οποίων καταργούνται, την ετήσια διάρκεια της διαθεσιμότητας με καταβολή στον υπάλληλο των τριών τετάρτων των αποδοχών του και την αυτοδίκαιη λύση της εργασιακής του σχέσης με την πάροδο της παραπάνω προθεσμίας. Οι ρυθμίσεις αυτές εφαρμόζονται αναλόγως στους υπαλλήλους με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου του ευρύτερου δημόσιου τομέα, από τους οποίους όσοι υπηρετούν σε θέσεις Δ.Ε. απομακρύνθηκαν ήδη από την υπηρεσία τους, σύμφωνα με όσα προβλέπονται στο παραπάνω νομοθέτημα και την από 5/12/2012 ΠΝΠ.

⁴ Βλ. Α. Καϊδατζή, «“Μεγάλη πολιτική” και ασθενής δικαστικός έλεγχος. Συνταγματικά ζητήματα και ζητήματα συνταγματικότητας στο “Μνημόνιο”», www.constitutionalism.gr, όπου ανακεφαλαιώνεται πολύ αποτελεσματικά και με πλήρη υπομνηματισμό η πλούσια συζήτηση για τα «συνταγματικά» των μνημονίων και αναδεικνύεται η εγγενής δυσκολία που αντιμετωπίζει ο δικαστής όντας αντιμέτωπος με ζητήματα «μεγάλης πολιτικής». Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο παραπάνω διάλογος, που έχει ως αντικείμενο θέματα όπως η νομική φύση των μνημονίων, η τυπική ισχύς τους και βέβαια η αντίθεσή τους ή όχι προς το Σύνταγμα, διαθέτει μεγάλο νομικοπολιτικό ενδιαφέρον, απαιτεί, ωστόσο, αυτοτελή μελέτη για την παρουσίασή του. Στην παρούσα εισήγηση τίγονται μόνο τα προβλήματα που ανακύπτουν κατά τη λειτουργία των αντιπροσωπευτικών θεσμών και τα οποία τείνουν να αλλοιώσουν τη φυσιογνωμία του κυβερνητικού συστήματος.

διστάζει να επικυρώσει νομοθετήματα που περιορίζουν ακόμη και τις κλασικές, ατομικές ελευθερίες, υπακούοντας στο δόγμα *salus patriae suprema lex esto*⁵.

Όπως γλαφυρά περιγράφει την κατάσταση ο Γ. Δρόσος, παραπέμποντας στην αξεπέραστη σκέψη του Α. Σβώλου, η κοινωνική ύλη διέβρωσε τη συνταγματική κοίτη⁶, τούτο δε έχει ως αποτέλεσμα το συνταγματικό δίκαιο να βρίσκεται, για άλλη μια φορά⁷, μπροστά σε ερώτημα υπαρξιακού χαρακτήρα. Πραγματικά, οι ειδικοί αλλά και οι πολίτες εύλογα διερωτώνται εάν οι μεταβολές που συντελούνται οδηγούν σε κατάρρευση της μέχρι σήμερα συνταγματικής κατασκευής και στην ανάγκη αντικατάστασής της με άλλες μεθόδους διακυβέρνησης ή μήπως πρόκειται για μια από τις κρίσεις που εμφανίζονται συχνά στην ιστορία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, οπότε μεταρρυθμίσεις μικρότερης εμβέλειας που μπορεί να συντελεστούν, π.χ. μια συνταγματική

⁵ Η πολύ γνωστή ΣτΕ 668/2012 αναγνωρίζεται ως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών των αποφάσεων, δεδομένου ότι στην υπόθεση αυτή το ανώτατο ακυρωτικό βρέθηκε αντιμέτωπο με τις βασικές πολιτικές επιλογές της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, οι οποίες είχαν μάλιστα προσλάβει τη μορφή διεθνών δεσμεύσεων της χώρας, βλ. Α. Καϊδατζή, ό.π.

⁶ Γ. Δρόσος, «Συνταγματικός λόγος και οικονομική κρίση», ΕφημΔΔ, 2011/6, σ. 764 επ. Θα πρέπει, πάντως, να υπογραμμιστεί ότι δεν πρόκειται κατά κυριολεξία για την κοινωνική ύλη που διαβρώνει το συνταγματικό οικοδόμημα, αλλά για την κυβερνητική δράση, γεγονός που διαφοροποιεί το πρόβλημα: η εμφάνιση έντονων κοινωνικών αιτημάτων που θέτουν σε δοκιμασία τα όρια του Συντάγματος προοιωνίζεται συνήθως συνταγματική μεταβολή με λαϊκή καταγωγή. Αντίθετα, η υπέρβαση των δεσμεύσεων στις οποίες καταστατικά υποβάλλονται οι κυβερνώντες συνιστά κατά κανόνα παραβίαση συνταγματικών κανόνων.

⁷ Είναι αλήθεια ότι τόσο στη χώρα μας όσο και στην Ευρώπη η τάση των κυβερνώντων να υπερβαίνουν τα όρια που ο καταστατικός χάρτης θέτει στη δράση τους Σύνταγμα δικαιολογεί τις συχνές και πλούσιες συζητήσεις σχετικά με την κανονιστικότητα του Συντάγματος και την ικανότητά του να επιτελεί την εγγυητική λειτουργία του. Αρκεί η υπενθύμιση του περίφημου ζητήματος της «ψηφού Αλευρά» ή του πιο πρόσφατου, που ανέκυψε από την απόφαση του τότε αρχηγού του ΠΑΣΟΚ να μην υπερψηφίσει το κόμμα του την υποψηφιότητα του απερχόμενου Προέδρου της Δημοκρατίας Κ. Παπούλια, ώστε να διενεργηθούν γενικές εκλογές σε ευμενές για την παράταξή του κλίμα (βλ. Ι. Καμτσίδου κ.ά., «Η διαδικασία εκλογής Προέδρου Δημοκρατίας και οι ερμηνευτικές της αμφιλογίες», Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2010), για ναδειχθεί ότι ο προβληματισμός σχετικά με την κανονιστικότητα του οργανωτικού μέρους του Συντάγματος διαθέτει μακροβιότητα και σταθερό πολιτικό ενδιαφέρον.

αναθεώρησή⁸, επαρκούν για να αποκαταστήσουν το κύρος των θεσμών και να εξασφαλίσουν τη συνταγματικά οριοθετημένη άσκηση της εξουσίας.

Η τελευταία αυτή αντίληψη αναζητά τους όρους διαμόρφωσης ενός νέου συνταγματισμού· με άλλα λόγια επιδιώκει τη διαφύλαξη της πολιτικής αυτονομίας και των θεμελιωδών δικαιωμάτων με την υιοθέτηση ρυθμίσεων που θα ανταποκρίνονται στις παρούσες συνθήκες και θα τυποποιήσουν την αναγκαία «τομή μέσα στη συνέχεια»⁹. Χωρίς να αρνείται το γεγονός ότι η μεταφορά μέρους της κυριαρχίας και των αρμοδιοτήτων που την υποστασιοποιούν σε υπερεθνικό επίπεδο υπονομεύει την αποτελεσματικότητα του εθνικού Συντάγματος, υπογραμμίζει την ανάγκη η μετεξέλιξη αυτή να συνοδευτεί από ισχυρά «συνταγματικά αντίβαρα που θα θωρακίσουν με ισχυρούς εγγυητικούς θεσμούς και με ευρύτατης εμβέλειας προστατευτικούς μηχανισμούς τις θεμελιώδεις αρχές της σύγχρονης δημοκρατίας»¹⁰.

Ωστόσο, από υποστηρικτές της πρώτης άποψης διατυπώθηκε η γνώμη ότι επειδή οι «μετασχηματισμοί υπαγορεύονται ... από παράγοντες που δεν ελέγχονται ούτε ορίζονται από το εθνικό κράτος. Συντελούνται και επιβάλλονται εκτός της εθνικής επικράτειας, από παράγοντες διεθνείς, δυσδιάκριτους και εν πολλοίς ανεξέλεγκτους, από δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς»¹¹, οφείλουμε να «αφουγκραστούμε» το νέο κόσμο που γεννιέται, να κατανοήσουμε τα νέα

⁸ Όπως οι Γ. Σωτηρέλης, «Σύνταγμα και πολιτική υπό το φως των νέων δεδομένων: τα διακυβεύματα, οι δυνατότητες, τα όρια», www.constitutionalism.gr, ο ίδιος, «Το Σύνταγμα στην εποχή της κρίσης. Προς ένα νέο συνταγματισμό;», στον παραπάνω ιστότοπο, Κ. Χρυσόγονος, «Σχεδιάγραμμα εκδημοκρατισμού. Δώδεκα σκέψεις για μια άλλη αναθεώρηση», στον παραπάνω ιστότοπο, ο ίδιος «Γιατί το Σύνταγμα; Ιστορικές προϋποθέσεις του συνταγματισμού», στον παραπάνω ιστότοπο, Γ. Δρόσος, ό.π., σ. 772 επ.Σύνταγμα. Ο Π. Μαντζούφας, «Οικονομική κρίση και Σύνταγμα», στον παραπάνω ιστότοπο, αποδίδοντας έμφαση στην ευρωπαϊκή διάσταση μιας τέτοιας διαδικασίας, εκτιμά ότι οι μεταρρυθμίσεις σε εθνικό επίπεδο είναι ήσσονος σημασίας.

⁹ Γ. Σωτηρέλης, «Το Σύνταγμα στην εποχή της κρίσης. Προς ένα νέο συνταγματισμό;», ό.π.

¹⁰ Ο.π.

¹¹ Α. Μανιτάκης, Το άδοξο τέλος της Μεταπολίτευσης και οι όροι ανάδυσης μιας νέας μεταπολιτευτικής περιόδου, www.constitutionalism.gr.

εργαλεία της διακυβέρνησης που αυτός εισάγει¹² και να προσχωρήσουμε σε αυτόν οργανωμένα. Η προσέγγιση αυτή αντιμετωπίζει, μάλλον, την οικονομική κρίση ως ευκαιρία, στο βαθμό που «η περίπτωση της Ελλάδος αντιπροσωπεύει ... ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του νέου αυτού προτύπου “αυτοκρατορικής” διακυβέρνησης, όπως περιγράφεται και αποτυπώνεται στον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Στήριξης της ελληνικής οικονομίας», επομένως αν «εμείς, ως οργανωμένο, εύτακτο και αυτο-προσδιοριζόμενο πολιτικό και κοινωνικό σύνολο» προχωρήσουμε στην αναδιάταξη των θεσμών μας, θα έχουμε την ευκαιρία να λειτουργήσουμε παραδειγματικά στη νέα παγκόσμια πραγματικότητα. Στο ίδιο ρεύμα σκέψης, αλλά σε αντίθετη φορά, αναπτύχθηκε η άποψη ότι η προσφυγή σε νέα οργανωτικά σχήματα, κοντινά στην άμεση δημοκρατία, είναι ικανή να ανατρέψει την αυταρχική διοίκηση των κοινωνιών που επιβάλλει ο χρηματοπιστωτικός καπιταλισμός και να ανοίξει το δρόμο για τον ουσιαστικό εκδημοκρατισμό των πολιτικών σχέσεων, μάλλον έξω ή πέρα από το κράτος¹³.

Οι απορίες, λοιπόν, του συνταγματικού δικαίου μπροστά στη διεθνή οικονομική κρίση και την εγχώρια καταστροφική επέλασή της διατυπώνονται με τέτοια ένταση που τείνουν να κλονίσουν την υπόστασή του, δεδομένου ότι το ίδιο το αντικείμενό του, η πολιτεία και η κυριαρχία της, μοιάζει να απέρχεται βιαστικά από το πολιτικό προσκήνιο. Ωστόσο, μια προσεκτική προσέγγιση των εξελίξεων

¹² Ο συγγραφέας αναφέρεται ρητά στη διακυβέρνηση (governance) και στο soft law· η πρώτη αντικαθιστά τη συνταγματικά οργανωμένη άσκηση της πολιτικής εξουσίας με τη λειτουργία δικτύων που αναπτύσσουν τις κατάλληλες «πολιτικές», με αποδέκτη όχι το λαό αλλά τον «πληθυσμό», συγκροτούμενο σε συσσωματώσεις ανάλογα με τα ενδιαφέροντα ή τα προβλήματα που καθεμιά από αυτές αντιμετωπίζει, (βλ. ενδεικτικά Ι. Καμτσίδου, «Το κοινοβουλευτικό σύστημα. Δημοκρατική αρχή και κυβερνητική ευθύνη», Αθήνα, Σαββάλας, 2011, σ. 46 επ. Β. Αρανίτη- Ευθ. Παπαβλασόπουλος- Μ. Σπουρδαλάκης, «Από την πολυεπίπεδη διακυβέρνηση στο...Μνημόνιο. Το ‘χρονικό’ μιας προαναγγελθείσας κρίσης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 134-135, 2011, σ. 37 επ.) Το soft law συγκροτείται από κανόνες που δεν παράγονται με την προβλεπόμενη από το Σύνταγμα ή τις διεθνείς συνθήκες διαδικασία, δεν εντάσσονται στην ιεραρχία των πηγών του δικαίου, αλλά επιβάλλονται χάρη στην ισχύ των εμπνευστών τους, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τα μνημόνια.

¹³ Έτσι, ο Κ. Δουζίνας, «Αντίσταση και φιλοσοφία στην κρίση. Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα», Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2012

θα διαφοροποιούσε κάπως την ανάγνωση της θεσμικοπολιτικής πραγματικότητας και θα επέτρεπε τον επανακαθορισμό των συνταγματικών διακυβευμάτων: η υπόθεση που διατυπώνεται παρακάτω προσπαθεί να δείξει ότι το μείζον για το συνταγματικό δίκαιο ζήτημα δεν είναι η απώλεια της ισχύος των κρατών, αλλά η τάση αποδυνάμωσης της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ως πλαισίου θέσμησης των κοινωνιών και πηγής των θεμελιωδών προταγμάτων για τη λειτουργία της πολιτικής κοινότητας.

2. Απώλεια της κρατικής κυριαρχίας ή αποδυνάμωση της δημοκρατίας;

Παρότι τις τελευταίες δεκαετίες στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία η ρυθμιστική παρέμβαση του κράτους στις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις γνωρίζει στενά όρια, παρ' ότι οικονομικές μονάδες έχουν αποκτήσει τέτοια δύναμη ώστε οι αγορές να προσωποποιούνται και να αναγορεύονται πια σημαντικότερη παράμετρος των διεθνών εξελίξεων, παρ' ότι στην Ευρώπη τα κράτη μέλη της Ε.Ε. έχουν αναθέσει την άσκηση μιας από τις δυο συστατικές αρμοδιότητες της κυριαρχίας τους, την έκδοση του νομίσματος, σε τρίτο, παρ' ότι την 1/3/2012 τα ίδια κράτη μέλη δεσμεύτηκαν με συνθήκη να συνταγματοποιήσουν τον κανόνα της δημοσιονομικής ισορροπίας, το κράτος δεν έχει απολέσει το ρόλο και την αποστολή του. Τούτο όχι μόνο επειδή η ιστορία των κρατών είναι η ιστορία της αντιπαράθεσής τους με τους ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες¹⁴, ούτε επειδή ιστορικά και συγκριτικά εμφανίζονται περισσότερα μοντέλα διαμόρφωσης των σχέσεων κράτους και οικονομικού περιβάλλοντος, ούτε, τέλος, επειδή η αστάθεια που παρατηρείται στις αγορές εγκαλεί συνεχώς την κρατική παρέμβαση¹⁵. Η

¹⁴ Απολύτως ενδεικτικά, F.Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme*, Paris, A. Collin, 1979, τ.ΙΙΙ, σ.273 επ., J. Le Goff, *La Bourse et la Vie. Economie et religion au Moyen Age*. Paris, Hachette, 1997.

¹⁵ Η διεθνής οικονομική κρίση του 2008 διευθετήθηκε με την παρέμβαση των ισχυρότερων κρατών, ενώ ακόμη και η εξαθλιωμένη Ελληνική Δημοκρατία ανέλαβε την υποστήριξη των τραπεζών της με την ένταξη του κονδυλίου της ανακεφαλαιοποίησής τους στο δημόσιο χρέος...

μακροήμερευση των κρατών πιθανολογείται βάσιμα¹⁶ επειδή η δεύτερη αναγκαία για την ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής εξουσία τους, δηλαδή η έννομη οργάνωση της κοινωνίας και η διατήρηση της ευταξίας, δεν θα μπορούσε στο ορατό μέλλον να ανατεθεί σε τρίτο¹⁷, τουλάχιστον όχι σε επίπεδο ευρύτερο από το περιφερειακό, όπου και πάλι τούτο δεν φαίνεται δυνατόν να γίνει έξω από την κρατική μορφή τής λιγότερο ή περισσότερο χαλαρής ομοσπονδίας¹⁸. Κράτη συγκροτούν και στηρίζουν το ΔΝΤ, κράτη μέλη απαρτίζουν την Ε.Ε., που παρά την ήδη μακρόχρονη συμπόρευσή τους δεν φαίνεται να εγκαταλείπουν τη *raison d'État* κατά τη λήψη καίριων αποφάσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, κράτη συμμετέχουν στον ΟΗΕ και εξασφαλίζουν την πραγμάτωση της αποστολής του.

Η επιβίωση του κράτους ως κυρίαρχης πολιτικής μορφής συνοδεύεται, εντούτοις, από μια έντονη αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας των δράσεών του, καθώς και της δυνατότητάς του να παραμείνει πρωταγωνιστής στο διεθνές ανταγωνιστικό παιχνίδι νομής και ανακατανομής του πλούτου και της εξουσίας. Η «αδυναμία» των κρατών να δώσουν λύση στα προβλήματα των κοινωνιών μοιάζει τόσο προφανής (επαληθεύεται δε εμπειρικά και πανηγυρικά στην ελληνική περίπτωση), ώστε η ανάγκη να βρεθούν οι αιτίες της και να αναζητηθούν οι μέθοδοι υπέρβασής τους δεν αμφισβητείται.

¹⁶ Βλ. P. Birnbaum, «Le type d'État tient toujours», σε D. de Béchillon κ. ά. (επ.), *L'architecture du droit. Mélanges en l'honneur du professeur Michel Troper*, Paris, Economica, 2006, σ. 185 επ.

¹⁷ Έτσι, η M. Chemillier -Gendreau, «Affaiblissement des Etats, confusion des normes», στο M. Chemillier -Gendreau και Y. Moulier- Boutang, *Le droit dans la mondialisation*, Paris, PUF Actuel Marx, 2001, σ. 163 επ (171),

¹⁸ Η συζήτηση για την οργάνωση της Ε.Ε. σε ομόσπονδο κράτος είναι τόσο εκτεταμένη, που οποιαδήποτε βιβλιογραφική αναφορά σε αυτήν κινδυνεύει να είναι πλασματική. Δεν μπορεί ωστόσο κανείς να μην υπενθυμίσει ότι η ελληνική συμμετοχή σε αυτό το διάλογο υπήρξε πλούσια, με εξέχουσα τη συνεισφορά του καθηγητή Δ. Τσάτσου. «Αξιολογητής» της Συνθήκης του Άμστερνταμ για λογαριασμό του Ε.Κ., του οποίου ήταν μέλος, επιλέχθηκε από το τελευταίο ως ένας από τους δύο εκπροσώπους του στη διακυβερνητική διάσκεψη του 2000, ενώ το 2003 ορίστηκε εισηγητής (με τον J. M. Gil-Robles) για την αξιολόγηση του πρώτου «Συντάγματος» για την Ευρώπη. Την πολιτική αυτή εμπειρία του έχει ενσωματώσει με ιδιαίτερη διεισδυτικότητα στο επιστημονικό του έργο, από το οποίο βλ. απολύτως ενδεικτικά «Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία. Για μια Ευρωπαϊκή Ένωση των κρατών, των λαών, των πολιτών και του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού», Αθήνα, εκδ. Λιβάνη, 2007.

Καθώς, όμως, η αναζήτηση αυτή είναι μακρόχρονη και συχνά απαιτεί την τήρηση χρονοβόρων ή/και πολύπλοκων διαδικασιών¹⁹, η «αδυναμία» του κράτους αντιμετωπίζεται με την εν τοις πράγμασι μετάλλαξη της λειτουργίας των αντιπροσωπευτικών θεσμών, η οποία στη χώρα μας διευκολύνεται τόσο από το σοκ που προκαλούν οι οικονομικοκοινωνικές αλλαγές όσο και από τη μεγάλη απαξίωση του πολιτικού προσωπικού και του πολιτικού συστήματος γενικότερα. Βέβαια, η μετάλλαξη αυτή θα μπορούσε να συνδεθεί με τις έκτακτες περιστάσεις που ζει η χώρα και να της αποδοθεί προσωρινός χαρακτήρας. Όμως, συμπορεύεται με το γενικότερο πνεύμα της «δυσπιστίας προς τη δημοκρατία»²⁰ που επικρατεί στη γηραιά ήπειρο και διεθνώς, με αποτέλεσμα να τείνει να προσλάβει μονιμότερα χαρακτηριστικά. Οι αλλαγές αυτές, μάλιστα, περιβάλλονται με την αίγλη των μεταρρυθμίσεων που εξασφαλίζουν την ισχυροποίηση του κράτους, τη μετατροπή του σε έναν αξιόπιστο παίκτη στο εσωτερικό του συστήματος της διεθνούς οικονομικής διακυβέρνησης, οπότε διεκδικούν μακροβιότητα.

Προκειμένου να δειχθεί η θεσμική μετάλλαξη και να γίνει δυνατή η αποτίμηση των τάσεων που αυτή γεννά, είναι ανάγκη να υπομνησθούν σύντομα τα βασικά χαρακτηριστικά της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, που δεν είναι ένα κακέκτυπο της άμεσης δημοκρατίας, αλλά κάτι διαφορετικό από αυτήν και που μέχρι σήμερα έχει αποδειχθεί το καλύτερο πλαίσιο θέσμισης των πολιτικών κοινοτήτων. Είναι βέβαια αλήθεια ότι οι σύγχρονοι θεσμοί γεννήθηκαν στο πλαίσιο του αντιπροσωπευτικού συστήματος, το οποίο στην αρχή ήταν ολιγαρχικό, σταδιακά, όμως, με την ανάπτυξη κοινωνικών αγώνων και συχνά σφοδρών πολιτικών συγκρούσεων, εκδημοκρατίστηκε.

¹⁹ Οποιαδήποτε μεταρρύθμιση της διοικητικής δομής, του συστήματος απονομής δικαιοσύνης, του φορολογικού συστήματος κ.ά. απαιτούν καταρχάς ευρεία συζήτηση και κατά δεύτερο λόγο χρόνο προκειμένου να αναπτυχθούν τα αναμενόμενα από αυτές τις παρεμβάσεις αποτελέσματα.

²⁰ Απολύτως ενδεικτικά, βλ. Γ. Δρόσου, ό.π., σ. 768, J. P. Fitoussi, «La marge de manœuvre des États. Des démocraties sans souveraineté?», *Pouvoirs* 142, 2012, σ. 61 επ. (63 επ.).

Έτσι, τα σύγχρονα συντάγματα συγκροτούν μια κοινότητα ίσων και ελεύθερων πολιτών που αποτελεί την έδρα και το φορέα της κυριαρχίας, την οποία όμως ασκεί διά των αντιπροσώπων που εκλέγει σε τακτικά χρονικά διαστήματα. Η ανάδειξη των κυβερνώντων μέσα από εκλογικές διαδικασίες, πάντως, αποτελεί συστατικό στοιχείο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, επειδή συνδέεται στενά με την πρωταρχική συνθήκη ανάδειξης και θεμελίωσης του συγκεκριμένου πολιτεύματος: τη διάκριση του πολιτικού από το ιδιωτικό.

Πραγματικά, η λειτουργία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας στηρίζεται στην αρχή ότι οι συμμετέχοντες στην πολιτική πράξη –οφείλουν να– εγκαταλείπουν τα προσωπικά συμφέροντα και στοχεύσεις τους και –να– αναζητούν τις καταλληλότερες κατά περίπτωση λύσεις, με όρους γενικού ή έστω γενικεύσιμου συμφέροντος. Μπορεί, λοιπόν, κανείς να υποστηρίξει ότι η εφαρμογή της δημοκρατικής αρχής επιφέρει μια πολιτικοποίηση του κόσμου, δεδομένου ότι αναδεικνύει τον πολιτικό χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων και υπενθυμίζει σταθερά το γεγονός ότι αυτές συνδιαμορφώνονται από τους θεσμούς, που μερικές φορές αλλάζουν ή/και καθορίζουν το περιεχόμενό τους²¹.

Η συστατική σχέση της αυτονομίας του πολιτικού με το δημοκρατικό χαρακτήρα των νεωτερικών πολιτευμάτων γίνεται αντιληπτή αν αναλογιστεί κανείς ότι χωρίς αυτήν εξουδετερώνεται πλήρως η δυνατότητα ανάπτυξης των συνθηκών που συγκροτούν τα εννοιολογικά στοιχεία της δημοκρατίας: αν οι νόμοι χάσουν τον πολιτικό τους χαρακτήρα, αν παύσουν δηλαδή να αποτυπώνουν την προσπάθεια ρύθμισης του κοινωνικού πεδίου με τρόπο που θα υπερβαίνει τα ιδιωτικά συμφέροντα και θα υποτάσσει την απόλαυσή τους σε γενικότερες θεωρήσεις, τότε

²¹ Από την πρόσφατη ιστορία της χώρας μπορεί κανείς να σταχυολογήσει τη συνταγματική κατοχύρωση της συλλογικής αυτονομίας το 1975, που επέδρασε ουσιαστικά στους όρους συνδικαλιστικής δράσης και συλλογικής διαπραγμάτευσης, ή τη νομοθετική κατάργηση της προίκας το 1983, που μετέβαλε ουσιαστικά τις κοινωνικές πρακτικές σύναψης του γάμου.

η ελευθερία και η ισότητα θα αποτελούν παρελθόν σε ό,τι αφορά τα περισσότερα μέλη του κοινωνικού συνόλου. *Σύστημα που επιτρέπει ή έστω ανέχεται οι νόμοι του να διαμορφώνονται με βάση τις σκοπιμότητες ή τις «νομοτέλειες» της αγοράς, της επιστήμης, ακόμη και της φύσης, παύει αυτόχρονα να είναι δημοκρατικό.* Τούτο επειδή στο εσωτερικό του οι κοινωνικές σχέσεις θα ρυθμίζονται σύμφωνα με τη θέληση αυτών που διατυπώνουν τις παραπάνω σκοπιμότητες ή θα ερμηνεύουν τις νομοτέλειες, με αποτέλεσμα να εγκαθίσταται μια ουσιοκρατική ιεράρχηση μεταξύ των πολιτών, λίγοι από τους οποίους θα υποτάσσουν στη βούλησή τους τα υπόλοιπα μέλη του κοινωνικού συνόλου. Η – έστω τυπική– ισότητα εξουθενώνεται, συνακόλουθα η ελευθερία εξανεμίζεται και ανοίγει ο δρόμος για την εγκαθίδρυση αυταρχικών, ακόμη και ολοκληρωτικών μορφών διακυβέρνησης.

Περαιτέρω, η αντιπροσωπευτική δημοκρατία δεν αρκείται στη διενέργεια εκλογών για την ανάδειξη των φορέων της εξουσίας, εκλογές που πάντως πρέπει να διενεργούνται σε τακτικά χρονικά διαστήματα και να πραγματοποιούνται με όρους ελεύθερης και ισότιμης συμμετοχής όλων των μελών του εκλογικού σώματος. Η εκλογή αποτελεί δημοκρατικό τρόπο επιλογής των κυβερνώντων, στο βαθμό που συνιστά *μια πολιτική εντολή και θεμέλιο της πολιτικής ευθύνης των φορέων της εξουσίας.* Τούτο καταρχήν σημαίνει ότι το σχέδιο της συνύπαρξης των μελών της πολιτικής κοινότητας για την επόμενη θητεία του Κοινοβουλίου αποτελεί αντικείμενο όχι μιας απλής συζήτησης, αλλά μιας ουσιαστικής αντιπαράθεσης μεταξύ διαφορετικών προτάσεων για τη μορφή και τους όρους του²². Συνακόλουθα, στα δημοκρατικά πολιτεύματα η εκλογική διαδικασία δεν

²² Την σημασία της ανάπτυξης περισσότερων, ουσιαστικά διαφορετικών πολιτικών προτάσεων για την λειτουργία της σύγχρονης δημοκρατίας αναδεικνύει η Ch. Mouffe, *Το Δημοκρατικό παράδοξο*, Αθήνα, Πόλις, 2004, ιδίως κεφ. 4, βλ. επίσης την κοινή μελέτη της με τον E. Laclau, *Hégémonie et stratégie socialiste : vers une politique démocratique radicale*, Besançon, *Les Solitaires intempestifs*, 2009, ενώ μια ευσύνοπτη παρουσίαση της σκέψης τους πραγματοποιεί ο Audric Vitiello, «L'itinéraire de la démocratie radicale», *Raisons politiques*, 35, 2009, σ. 207επ.

αποβλέπει στην ανάδειξη εκείνων των υποψηφίων που λόγω των προσωπικών δεξιοτήτων και ιδιοτήτων τους μπορούν να ασκήσουν με αγαθό τρόπο την κρατική εξουσία. Η εκλογή των μελών του αντιπροσωπευτικού οργάνου και η –έμμεση ή άμεση– ανάδειξη αυτών που θα διαχειριστούν την εκτελεστική εξουσία διαθέτει θεσμικά συγκεκριμένο πολιτικό νόημα. Τούτο συνίσταται στην εκπλήρωση των συγκεκριμένων πολιτικών αντιλήψεων του λαού, πράγμα που συνεπάγεται μεν την πολιτική πραγμάτωση της πλειοψηφούσας πρότασης για τα δημόσια πράγματα, επιτάσσει όμως ταυτόχρονα να μην παραγνωρίζονται τα δικαιώματα της μειοψηφίας. Για το λόγο αυτό, συνταγματικές ρυθμίσεις προστατεύουν την προσωπική και συλλογική αυτονομία, έτσι ώστε τα μέλη του κοινωνικού συνόλου να διαμορφώνουν χωρίς καταναγκασμό τις βασικές βιοτικές επιλογές τους, να αναγνωρίζονται από όλους και ιδίως από την κρατική εξουσία ως φορείς ίσης κοινωνικής αξιοπρέπειας και να συμμετέχουν ισότιμα και ουσιαστικά στα δημόσια πράγματα.

Τέλος, υφίσταται και το εξίσου σημαντικό ζήτημα της ευθύνης των κυβερνώντων. Έχοντας λάβει μια εντολή-πλαίσιο από το λαό, αυτοί είναι υποχρεωμένοι να τηρούν τις δεσμεύσεις τους, να δείχνουν πειστικά πως οι αποφάσεις που λαμβάνουν συμμορφώνονται σε αυτές και να λογοδοτούν σταθερά προς τη λαϊκή αντιπροσωπεία, εντέλει δε προς το εκλογικό σώμα. Με άλλα λόγια, η ομαλή λειτουργία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας εξασφαλίζεται εφόσον οι κυβερνώντες σέβονται το προεκλογικό τους πρόγραμμα και προσδιορίζουν την πολιτική τους πράξη σύμφωνα με τις κατευθύνσεις που αυτό περιείχε, ελεγχόμενοι προς τούτο από το Κοινοβούλιο. Μηχανισμό απόδοσης ευθύνης μπορεί υπό όρους να αποτελέσει και το δημοψήφισμα, εφόσον η συνταγματική διαρρύθμισή του αποτρέπει τα εμφανή μειονεκτήματα του θεσμού, εφόσον δηλαδή η πρωτοβουλία

για τη διενέργειά του δεν ανατίθεται αποκλειστικά στην εκτελεστική εξουσία και προβλέπονται εγγυήσεις για τη διατύπωση του σχετικού ερωτήματος.

Έτσι και το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα δεν εξαγγέλλει απλώς τη δημοκρατική μορφή του πολιτεύματος. Εγγυάται με τις ρυθμίσεις του την αυτονομία του πολιτικού (ενδεικτικά, άρθρα 43 παρ. 5, 56 και 57 και 60, 61, 62, 72 παρ. 1 και επ.), αναγνωρίζει το λαό ως φορέα της κυριαρχίας, επιτάσσοντας όλες οι εξουσίες να πηγάζουν από αυτόν (άρθρο 1 παρ. 2 και 3), και οργανώνει συστηματικά το κοινοβουλευτικό κυβερνητικό σύστημα. Όπως γίνεται ευρύτατα αποδεκτό, το περιεχόμενο της δημοκρατικής αρχής στο ελληνικό πολίτευμα, η άρρηκτη δηλαδή σχέση που πρέπει να υφίσταται ανάμεσα στους φορείς καθεμιάς εξουσίας και στο λαό, δεν εξαντλείται στην ανάδειξη των πρώτων από το εκλογικό σώμα, μάλιστα στην περίπτωση των δικαστών δεν στηρίζεται καν σε αυτή. Εκτείνεται στην υποχρέωση των κυβερνώντων να λαμβάνουν τις αποφάσεις τους σε σταθερή αναγωγή προς τη λαϊκή θέληση, που αποτελεί τον αναγκαίο γνώμονα για την πράξη όλων των κρατικών οργάνων.

Βέβαια, το Σύνταγμα δεν ρυθμίζει με τον ίδιο τρόπο τη σχέση των κρατικών οργάνων με τη λαϊκή βούληση. Αυτή διαφοροποιείται ανάλογα με τη συνταγματική αποστολή καθενός από αυτά, από δε τις οικείες διατάξεις απορρέουν διαφορετικές δεσμεύσεις για τους φορείς τους. Έτσι, οι μεν φορείς της εκτελεστικής εξουσίας, με πρώτο τον πρωθυπουργό, οφείλουν να πραγματώνουν το πολιτικό σχέδιο που υπερψηφίστηκε από το λαό στις εκλογές και αποκρυσταλλώθηκε μέσα από τη διαμόρφωση μιας κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, οι δε δικαστές εφαρμόζοντας τους νόμους οφείλουν να ελέγχουν εάν αυτοί σέβονται εκείνα τα συνταγματικά προτάγματα που εγγυώνται σε καθένα μέλος του κοινωνικού συνόλου την απόλαυση της προσωπικής και συλλογικής του αυτονομίας, καθώς και τη δυνατότά του να διαβιώνει με κοινωνική αξιοπρέπεια.

3. Συνθήκες εγκατάστασης μιας μετανεωτερικής διακυβέρνησης

Οι εξελίξεις των τελευταίων 2 χρόνων, όπως προαναφέρθηκε, θέτουν σε δοκιμασία το παραπάνω συνταγματικό πλαίσιο που οργανώνει και στηρίζει την άσκηση της πολιτικής εξουσίας στη χώρα, δείχνουν δε ότι η δημοσιονομική κρίση και η κρίση χρέους της χώρας έχει εξελιχθεί σε σοβαρή κρίση της δημοκρατίας. Η απόλυτη μεταστροφή της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου σε σχέση με τις προεκλογικές εξαγγελίες και δεσμεύσεις της καθώς και η λήψη αποφάσεων που θα δεσμεύουν τη χώρα για τα επόμενα 20 χρόνια από μια κοινοβουλευτική ομάδα σημαντικά στελέχη της οποίας δήλωναν ότι διαφωνούν με το περιεχόμενό τους αλλά υπερψήφισαν τα μέτρα για να μη χρεωθούν την κοινωνικοοικονομική κατάρρευση της χώρας, κλόνισαν δραστικά τον αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα της τότε κυβέρνησης και έθεσαν στο προσκήνιο το ζήτημα διεξαγωγής εκλογών.

Αντί, όμως, το επιτακτικό πολιτικό αίτημα –η οικονομική ανάκαμψη της χώρας και η ευρωπαϊκή της πορεία– να αποτελέσουν αντικείμενο πολιτικής αντιπαράθεσης και να σχεδιαστούν από κυβερνητικό σχήμα με νωπή λαϊκή εντολή, η διακυβέρνηση της χώρας ανατέθηκε στον τεχνοκράτη κ. Παπαδήμο, που εξασφάλισε τη στήριξη των πολιτικών αρχηγών των 2 μεγαλύτερων κομμάτων και του ΛΑΟΣ με βάση τις προσωπικές ικανότητές του ως πρώην κεντρικού τραπεζίτη. Η επιλογή καθαυτή γεννά προβληματισμό. Βέβαια, το άρθρο 37 παρ. 4 Συντ. επιτρέπει την ανάθεση της πρωθυπουργίας σε εξωκοινοβουλευτικό πρόσωπο, υπό τους όρους όμως που αυτό θέτει: δηλαδή με τη μεσολάβηση της κοινοβουλευτικής ομάδας του κόμματος ή των κομμάτων που πρόκειται να στηρίξουν την κυβέρνηση, η οποία έχει μεν την ευχέρεια να επιλέξει για μελλοντικό αρχηγό της έναν αποτελεσματικό διαχειριστή, θα διατυπώσει πάντως παράλληλα το πλαίσιο εντός του οποίου αυτός θα κινηθεί. Η ανάδειξη του κ. Παπαδήμου στην πρωθυπουργία δεν ακολούθησε τη συνταγματικά προβλεπόμενη

διαδικασία, η εκλεκτορική λειτουργία της Βουλής παραγνωρίστηκε και ο πρωθυπουργός ανέλαβε την εξουσία όχι ως εκλεκτός της λαϊκής αντιπροσωπείας, αλλά των τριών αρχηγών που τον υπέδειξαν.

Τούτο επηρέασε τη φύση και την έκταση της πολιτικής του ευθύνης, που ούτως ή άλλως ήταν εξαιρετικά περιορισμένη, δεδομένου ότι αυτός δεν επρόκειτο να εμφανιστεί στον ελληνικό λαό και να λογοδοτήσει διεκδικώντας την εκλογή του. Ο κ. Παπαδήμος αναφερόταν στους πολιτικούς αρχηγούς-εντολείς του, διαπραγματευόταν με αυτούς τα μέτρα που θα υιοθετήσει το υπουργικό συμβούλιο και αυτοί αναλάμβαναν να πειθαρχήσουν τις κοινοβουλευτικές ομάδες των κομμάτων τους, με τον πιο παραδοσιακό τρόπο που γνωρίζει το ελληνικό αρχηγοκεντρικό δικομματικό σύστημα. Έτσι, οι πιο κρίσιμες αποφάσεις για τη χώρα μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο²³ λήφθηκαν από έναν ολιγομελές επιτελείο, που τις διαμόρφωνε υπό το δίλημμα «λιτότητα ή άτακτη χρεοκοπία», «εξουθένωση των μεσαίων και ασθενών κοινωνικών στρωμάτων ή τριγμοί στο τραπεζικό και γενικότερα οικονομικό σύστημα της χώρας»;

Ο πρωθυπουργός και η πολιτική ηγεσία της χώρας εξομοίωναν την απάντηση στο παραπάνω ερώτημα με την αντιμετώπιση ενός φυσικού φαινομένου, ή πάντως με τη διαχείριση συνεπειών που προκύπτουν από τους αναλλοίωτους κανόνες των αγορών, δηλαδή ως επιλογή που δεν θα μπορούσε να μεταβληθεί με την πολιτική δράση των Ελλήνων πολιτών και των αντιπροσώπων τους. Γι' αυτό και τα μέτρα που λάμβαναν παρουσιάζονταν ως τα μόνα λογικώς αποδεκτά, οι δε κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις διαγκωνίζονταν εν όψει των προγραμματισμένων εκλογών, ιδίως όμως εν όψει της αποδοχής τους από το ευρωπαϊκό διευθυντήριο, να

²³ Η παρούσα κυβέρνηση, ιδίως όμως οι εκπρόσωποι της τρόικας, δεν έπαυαν να υπενθυμίζουν κατά τις δραματικές διαπραγματεύσεις του περασμένου φθινοπώρου ότι τα μέτρα που υιοθετούσαν αποτελούσαν δεσμεύσεις της χώρας που είχαν αναληφθεί με το Μνημόνιο II, που, όπως προαναφέρεται, καταρτίστηκε στις αρχές του έτους και εγκρίθηκε με τον ν. 4046/2012.

αποδείξουν ότι καθεμιά από αυτές είναι ο πιο κατάλληλος διαχειριστής της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής περιθωριοποίησης του μισού περίπου πληθυσμού της χώρας.

Οι εκλογές που διενεργήθηκαν τον Μάιο και Ιούνιο του 2012 αναπαρήγαγαν και ενίσχυσαν την παραπάνω τάση: το βασικό πολιτικό διακύβευμα –αποδοχή ή απόρριψη των μνημονίων της πρώτης εκλογικής αναμέτρησης– επισκιάστηκε αμέσως μετά την επαναπροκήρυξη εκλογών από το δίλημμα «παραμονή της χώρας στο ευρώ ή όχι». Η καταφατική απάντηση σε αυτό το ερώτημα προσέλαβε, με την εντονότατη υποστήριξη των ΜΜΕ, τη διάσταση της συμμόρφωσης σε «φυσικό» νόμο, που ορίζει ότι η συμμετοχή της χώρας στην ευρωζώνη αποτελεί προϋπόθεση για την επιβίωσή της, με αποτέλεσμα οι επιλογές του εκλογικού σώματος να χάσουν σε μεγάλο βαθμό τον πολιτικό τους χαρακτήρα.

Στη συνέχεια, ο διορισμός της παρούσας κυβέρνησης πραγματοποιήθηκε με βάση τη γνωστή προγραμματική συμφωνία των τριών κομμάτων που την υποστηρίζουν. Πρόκειται για ένα ασαφές κείμενο που δεν περιλάμβανε συγκεκριμένο κυβερνητικό πρόγραμμα, που επομένως δεν επιτρέπει τον έλεγχο του υπουργικού συμβουλίου και τη λογοδοσία των μελών του προς τη Βουλή και το εκλογικό σώμα. Εξάλλου, καθώς θεμέλιο της προγραμματικής συμφωνίας αποτέλεσε η «συναίνεση» σχετικά με την παραμονή της χώρας στο ευρώ, η πολιτική ευθύνη της παρούσας κυβέρνησης μοιάζει ανεύρετη: οποιαδήποτε πολιτική μοιάζει να νομιμοποιείται, φτάνει να εκπληρωθεί η παραπάνω αποστολή που η κυβέρνηση έθεσε στον εαυτό της. Οποιοδήποτε μέτρο δείχνει να εξυπηρετεί τον υπερβατικό πια αυτό στόχο, μπορεί να ληφθεί χωρίς να ενεργοποιείται η ευθύνη της κυβέρνησης.

Επιπλέον, ο διορισμός πολιτικού πρωθυπουργού συνοδεύτηκε από την επιλογή ενός τεχνοκράτη ως υπουργού Οικονομικών και τη διατήρηση του ρόλου τού διοικητή της ΤτΕ ως βασικού παράγοντα στη λήψη των κρίσιμων πολιτικών αποφάσεων. Ο υπουργός Οικονομικών, προσηλωμένος στην ορθοδοξία του οικονομικού δόγματος των δανειστών, λειτουργεί συχνά μάλλον ως εκπρόσωπός τους ενώπιον του πρωθυπουργού και των πολιτικών αρχηγών παρά ως εντολοδόχος του ελληνικού Κοινοβουλίου και του λαού²⁴. Χαρακτηριστική ήταν η πρόσφατη δήλωσή του, ύστερα από συνομιλία του με τους Έλληνες πολιτικούς αρχηγούς: «Για το μεν πρώτο [η τρόικα] λέει ότι είναι κάτι που έχει ψηφιστεί, ενώ το δεύτερο δεν ισχύει σε κανένα μέρος του κόσμου. Η τρόικα αρνήθηκε και την κύρωση των ιδιωτικοποιήσεων από τη Βουλή και σωστά, κατά την άποψή μου, αφού δεν θα ερχόταν κανένας επενδυτής εάν έπρεπε η κάθε ιδιωτικοποίηση να περάσει από τη Βουλή». Είναι, λοιπόν, φανερό ότι η δημοκρατική νομιμότητα εξουδετερώνεται για να ικανοποιηθεί η οικονομική σκοπιμότητα και τούτο παρουσιάζεται ως μέθοδος αποκατάστασης της αξιοπιστίας της χώρας και της κρατικής ισχύος.

Η τρικομματική κυβέρνηση, παρ' ότι αφίσταται από το μοντέλο της μεταπολιτευτικής οργάνωσης της εκτελεστικής εξουσίας, δεν κατόρθωσε να αναβαθμίσει το ρόλο του κοινοβουλίου στη λήψη των αποφάσεων ούτε να συνδέσει τις τελευταίες με αιτήματα που αφορούν τις βασικές κοινωνικές σχέσεις, τη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών ή την αξιοπρεπή διαβίωση του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού. Το Κοινοβούλιο επικυρώνει με ταχύτατους ρυθμούς μέτρα που προαποφασίζονται από τους δανειστές με τη σύμπραξη (;) των υπουργών, πρωτόγνωρες δε πρακτικές υιοθετούνται προκειμένου να αποκλειστεί η ελάχιστη διαφοροποίηση των βουλευτών της συμπολίτευσης και να μην επιτραπεί

²⁴ Πρβλ. Κ. Χρυσόγονου, Τα πρόσωπα του Ιανού: Μορφές πολιτικής αντιπροσώπευσης από την αρχαιότητα ως τη μετανεωτερικότητα, www.constitutionalism.gr

στην αντιπολίτευση να ασκήσει το θεσμικό της ρόλο. Για παράδειγμα, ο ν. 4093/2012 που σε ένα μόνο άρθρο περιλαμβάνει εκτεταμένες και διαφορετικές ρυθμίσεις αποτελεί μια παγκόσμια πρωτοτυπία, ενώ η νομοθέτηση με σειρά ΠΝΠ χωρίς να συντρέχουν οι συνταγματικές προϋποθέσεις έχει μετατρέψει την ελληνική Βουλή σε θέατρο σκιών.

Η υιοθέτηση και εφαρμογή των μέτρων αυτών υπονομεύει και άλλον έναν πυλώνα της συνταγματικής δημοκρατίας της χώρας, τη δικαιοσύνη. Εντελώς συνοπτικά: είτε με τα μνημόνια είτε με νομοθετήματα που υπερψηφίζονται ως επείγοντα, κατεπείγοντα ή απλώς υπαγορευόμενα, καταλύονται θεσμοί που συγκροτήθηκαν μέσα από πολλούς αγώνες και θυσίες στη μεταπολεμική Ελλάδα και περιορίζονται ασφυκτικά θεμελιώδη δικαιώματα: οι κοινωνικές ασφαλίσεις, το σύστημα δημόσιας υγείας και περίθαλψης, η εκπαίδευση (με χαρακτηριστικό παράδειγμα την απορρύθμιση της δημοκρατικής αυτοδιοίκησης των ΑΕΙ), το φυσικό και αστικό περιβάλλον, η δυνατότητα ασφαλούς διαβίωσης. Στοιχειώδη δημόσια αγαθά που συνιστούν την ελληνική εκδοχή ενός ήδη λειψού και απαξιωμένου κοινωνικού κράτους κατεδαφίζονται. Τα δικαστήρια, όμως, στα οποία προσφεύγουν οι πολίτες για να προστατεύσουν τα συνταγματικά τους αγαθά, καλούνται να αποφασίσουν με όρους έκτακτης ανάγκης: ο στερούμενος δημοκρατικής νομιμοποίησης δικαστής, αν και έμμεσα αναγνωρίζει την αντισυνταγματικότητα πολλών από τους κανόνες που εισάγονται στην έννομή μας τάξη, θα διστάσει να αξιολογήσει εάν οι επικαλούμενοι από το κράτος λόγοι «υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος» είναι πραγματικά τέτοιοι και να ασκήσει την αρμοδιότητά του παραμερίζοντας τις αντισυνταγματικές ρυθμίσεις²⁵. Έτσι διαγράφεται ο κίνδυνος να βρεθούμε ενώπιον μιας συνθήκης που προσομοιάζει με

²⁵ Βλ. Α. Καϊδατζή, ό.π., Γ. Γεραπετρίτη, «Ο έλεγχος των οικονομικών επιλογών από το δικαστή: Προβλές του New Deal», πρβλ. Β. Ανδρουλάκη, «Μνημόνιο και κοινωνικά δικαιώματα», όλα σε www.constitutionalism.gr.

αυτήν που οδήγησε στην ανάπτυξη του παραΣυντάγματος τη δεκαετία του 1950: το γραπτό και αυστηρό Σύνταγμα θα κατοχυρώνει έναν πλούσιο κατάλογο δικαιωμάτων, αυτά όμως θα εφαρμόζονται μόνον εφόσον η προστασία τους δεν θα αντιβαίνει στα «προτάγματα» που απορρέουν από τις έκτακτες περιστάσεις που αντιμετωπίζει η χώρα ή, ακόμη πιο σημαντικό, στην ανάγκη σεβασμού του «χρυσού» δημοσιονομικού κανόνα που, όπως προαναφέρθηκε, θα αποκτήσει υπερσυνταγματική ισχύ.

Θα μπορούσε βέβαια κανείς να υποστηρίξει ότι όλες οι παραπάνω πολιτικοθεσμικές θυσίες είναι αναγκαίες για να παραμείνουμε στους κόλπους της ευρωπαϊκής οικογένειας και για να ξαναβρεί το ελληνικό κράτος το βηματισμό του ως ισότιμο μέλος της Ε.Ε. Το ζήτημα, όμως, είναι ότι η πορεία που ακολουθείται δεν επιτρέπει την ανασυγκρότηση της ελληνικής πολιτείας ως μιας δημοκρατικά οργανωμένης πολιτικής κοινότητας. Αντίθετα, διατηρεί την ελληνική δημοκρατία στην Ε.Ε. ως μια κοινότητα που λόγω των φυλετικών χαρακτηριστικών των μελών της (τεμπέληδες, φοροφυγάδες κ.λπ.) απαιτεί σωφρονισμό. Η «τιμωρία» του ελληνικού λαού επιτυγχάνεται με την παράκαμψη των κοινοβουλευτικών θεσμών, με την εξουθένωση της πολιτικής διάστασης ευθύνης της κυβέρνησής του και με την ανάθεση της διαπαιδαγώγησής του σε προσωπικό ικανό να αφομοιώσει τα διδάγματα της τρόικας και να επιβάλει τις «διαρθρωτικές» αλλαγές, που θα αποκαταστήσουν το ήθος των μελών του κοινωνικού συνόλου.

Με τον τρόπο αυτό, η λεγόμενη «κοινοτική μέθοδος λήψης των αποφάσεων»²⁶, δηλαδή η διακυβέρνηση (governance), *επεκτείνεται και στη διαχείριση της κρατικής*

²⁶ Στην εκδοχή της αυτή, η «διακυβέρνηση» γίνεται αντιληπτή ως μια πολιτική δομή που εξασφαλίζει ευρεία ευχέρεια αυτορρύθμισης στους σημαντικούς τομείς της οικονομίας, ιδρύει ένα ισχυρό νομικό οπλοστάσιο για την πλαισίωση του ανταγωνισμού και την επίλυση των σχετικών διαφορών, ενώ αποβλέπει στη διαμόρφωση των πολιτικών αποφάσεων μέσα από την επιρροή που ασκούν σε αυτές διάφορες οργανωμένες ομάδες, οι οποίες επιδιώκουν την ικανοποίηση των συμφερόντων τους. Η εκλογή παύει να αντιμετωπίζεται ως ο βασικός μηχανισμός ανάδειξης των κυβερνώντων, που αντλούν τη

εξουσίας και εμπλουτίζεται με το στοιχείο της ηθικής αποκατάστασης των αποκλινόντων κρατών ή λαών, σήμερα από τη δημοσιονομική ορθοδοξία, άδηλο από τι στο προσεχές μέλλον.

Η αποκατάσταση, λοιπόν, της ισχύος του ελληνικού κράτους, της ικανότητάς του να εμφανίζεται στο διεθνές προσκήνιο ως κυρίαρχο και ως ισότιμος εταίρος των λοιπών συνομιλητών του, συνδέεται στενά με την εμπέδωση των παραπάνω πρακτικών, με την εγκατάλειψη της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ως μεθόδου οργάνωσης και άσκησης της πολιτικής εξουσίας. Με την έννοια αυτή, όμως, η επιτυχία του ελληνικού πειράματος και προγράμματος θα αποτελέσει ταυτόχρονα μια βαριά ήττα όχι μόνο σε επίπεδο εθνικό, αλλά και στο επίπεδο της Ε.Ε.: τα θεσμικά αντίβαρα στις αυταρχικές μεθόδους άσκησης της κοινοτικής εξουσίας²⁷, όσα δηλαδή δομούνται μέσα από τα εθνικά κυβερνητικά συστήματα, θα μειωθούν δραστικά και ο αγώνας για τον εκδημοκρατισμό της Ένωσης θα φαντάζει μάταιος. Σε ένα υπερκρατικό μόρφωμα, όπου οι πολιτικές θα καθορίζονται από τους επαίοντες και η άσκησή τους θα ελέγχεται με ηθικά και όχι πολιτικά κριτήρια, ο λαός και οι εκπρόσωποί του μπορούν να διεκδικήσουν δευτερεύουσα μόνο θέση: αυτήν του υποβολέα ή του εξομολόγου.

Ιφιγένεια Καμτσίδου

Αναπληρώτρια καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου του ΑΠΘ

νομιμοποίησή τους κυρίως από τις επαγγελματικές ικανότητές τους και οι ομάδες στήριξης δημιουργούν ένα δεύτερο –παράλληλο με το εκλογικό σώμα– πεδίο αναφοράς των πολιτικών. Η ανάπτυξη αυτού του τύπου άσκησης της εξουσίας στο επίπεδο της Ε.Ε. γέννησε έντονο ενδιαφέρον αλλά και σοβαρές ενστάσεις, δεδομένου ότι η διαπίστωση πως οι μέθοδοί του εντείνουν τα δημοκρατικά ελλείμματα στη λειτουργία των θεσμών της Ένωσης είναι γενικευμένη.

²⁷ Πρβλ. Κ. Γιαννακόπουλου, «Μεταξύ εθνικής και ενωσιακής έννομης τάξης. Το Μνημόνιο ως αναπαραγωγή της κρίσης του κράτους δικαίου», www.constitutionalism.gr.